

Ако средината на дваесеттиот век, поточно времето по Втората светска војна се карактеризираше со масовни процеси на национализација, тогаш крајот на овој век се карактеризира со историски мегатрендови на приватизација, односно со сопственички преструктурирања и трансформации.

Во високоразвиените земји, под силно влијание на неокласичната економска мисла (неоконзервативната и теоријата на економијата на понудата - *supply side economics*), е започнат масовен процес на приватизација на јавниот сектор. Со ваквиот процес се настојува да се врати довербата во пазарната ресурсна алокација на факторите на производство и во капиталистичката слободна конкуренција да се изврши порамномерна распределба на економската моќ меѓу граѓаните, т.е. да се намали улогата на редистрибуцијата.

Еден сегмент од мегапроцесите на приватизација привлекува посебно внимание, а тоа е појавата на широко распространување на акционерската сопственост меѓу граѓаните, како и меѓу вработените во претпријатијата. Појавата на идејата и поддршката на акционерството на вработените потекнува од идеолошки многу различни и спротивставени теоретски правци. Таа, како идеја, уште во средината на минатиот век, беше промовирана од Карл Маркс во "Капиталот" и тоа во таква форма каде што работниците претставуваат "асоцијација на својот сопствен капитал". Но, оваа идеја во капиталистичкиот свет својата практична реализација ја започна со развојот на *profit sharing* во Велика Британија во периодот меѓу 1865-1873 година,

за денес во високоразвиените земји вработените да можат да се вклучат во многу форми на оваа иницијатива којашто, во основа, е поделена на две широко прифатени категории:

1. учество во профитот (*profit sharing*) - со што на вработените им се дава можност дел од нивниот доход да произлегува од профитите на нивните работодавачи; и

2. учество во сопственоста - со што на вработените им се овозможува да се стекнат со акционерска сопственост од фирмата во којашто работат.

Вискоразвиените земји се свесни за огромната концентрација на капиталот во рацете на мал број луѓе и затоа, со цел да овозможи поголема мотивираност на вработените и поголема рамномерна поделба на општествената и економската моќ, презема процеси за воведување широко распространето акционерство меѓу вработените. Тој се залага грижата за опстанокот на капитализмот да не биде грижа само на најбогатите, ами, спротивно на тоа, со диверзификацијата на сопственоста и ширењето на претприемачката култура, таа да стане грижа на сите вработени. Оттука, за намалување на големата асиметрија на дистрибуцијата на богатставата се започнати низа процеси на деконцентрација на сопственоста, пред се, преку развивање и стимулирање на акционерството на вработените што, во основа, значи воведување демократија во економската сфера на општествениот живот.

Сопственоста и унапредувањето на сопственичката

демократија стана централна тема во современата политичка, економска и управувачка научна мисла и практика. На двете страни од Атлантикот, во теоријата и практиката на развиените земји, се јавија значајни законски иновации, коишто го охрабруваат учеството на вработените во поделбата на профитите и учеството во сопственоста на фирмите. Истовремено, се јавија и развија голем број институционални решенија, конкретни планови и шеми со коишто вработените се вклучуваат во партиципацијата на сопственоста на фирмата.

Прво Учеството на вработените во сопственоста на фирмата не е маргинална појава во високоразвиените земји, ами тоа коинцидира со масовните процеси на приватизација на јавниот сектор и со сопственичките реструктурирања. Овие современи иницијативи, што рефлектираат на охрабрување во директната комуникација меѓу претпријатието и вработените, во англосаксонската литература и практика се среќаваат под името финансиска партиципација. Таа се карактеризира со две основни форми: (1) појава на откупи (buyouts) на фирмата од страна на вработените; и (2) законско охрабрување за создавање планови или шеми за учество на вработените во сопственоста на фирмите (пр., ESOP). Работничките "откупи" имаат променливи успеси, но за разлика од нив порастот на ESOP компаниите претставува спектакуларен настан, особено во американското стопанство. Имено, само за околу петнаесет години постоење и ширење на плановите за учество на вработените во сопственоста на фирмата (ESOP) во Соединетите Американски Држави, тие успеаја да

опфатат околу 10% од работната сила во преку 10.000 ESOP компании, така што просечно, во овие компании, околу 20% од вредноста на имотот се наоѓа во сопственост на вработените, како акционерски капитал.

Широко распространетата финансиска партиципација меѓу вработените во високоразвиените земји, во осумдесеттите и деведесеттите години од овој век, во политекономската литература и практика се интерпретира како дел на трите различни бранови на развој на организациската демократија.

Првите два брана се поврзани со менаџерската контрола во фирмата и со намерата за забрзување на развојот на индустриската демократија, додека третиот бран се поврзува со сопственоста и со распространувањето на економската демократија, којашто вклучува проширување на примената на демократските постапки при одлучувањето и располагањето со капиталните добра во стопанството.

Наспроти процесите за приватизација на јавниот сектор и сопственичките реструктурирања во високоразвиените земји, во земјите на Источна и Централна Европа, односно во постсоцијалистичките земји, се случува радикални процеси на напуштање на социјалистичкиот систем и негова трансформација во сите сфери на општествениот живот. Тие, денес, се наоѓаат во единствена и историска трансформација на замена како на планската социјалистичка економија со пазарна економија, така и на авторитарните режими со плуралистичка демократија.

Почетните години на општествено - економската

трансформација во постсоцијалистичките земји се проследени со економска криза, како последица на нерешените општествено - економски проблеми во социјализмот и стагнацијата на производството во периодот од 1980 - 1988 година, па и до денес.

Постсоцијалистичките земји преземаат значајни чекори за надминување на економската криза со воспоставување нов економски систем, сличен на земјите со пазарна ориентација и тоа, пред се, во следниве области:

- макроекономска стабилизација;
- ценовна и пазарна реформа;
- развој на приватниот сектор, приватизација и реструктурирање на претпријатијата; и
- редефинирање на улогата на државата.

Приватизацијата на државните или општествените претпријатија во постсоцијалистичките земји претставува општествено - економски најсложен проблем, бидејќи 65-90% од бруто домашниот производ се создава токму во нив, наспроти 10%, во просек, кај високоразвиените земји. Истовремено, таа, во овие земји, содржи длабоки политички и социјални стресови и е далеку од тоа да биде само економски проблем.

Бидејќи во овие земји не беше можно трансформирањето на сопственоста да се изврши на дериватен начин, во сите нив се донесоа голем број законски акти со коишто правно се регулираше вкупната постапка на приватизација.

Во приватизацијата на постсоцијалистичките европски земји може, во основа, да се разликува мала и голема приватизација.

Малата приватизација се однесува на малите фирми, дуќани за малопродажба, разни услужни дејности, хотели, ресторани, работилници и тн. Таа многу брзо и успешно се оствари и тоа со продажба на овие фирми, главно, преку аукција, од страна на локалните власти.

За разлика од малата приватизација, големата приватизација (на средните и големите индустриски претпријатија) претставува многу сложен, долгорочен, неизвесен и се уште незавршен процес. Во основа, се разликуваат три начина за остварување на големата приватизација: (1) "спонтанта приватизација" (продажба на фирми или на нивни делови); (2) јавна продажба (директно за "повисока" цена); и (3) бесплатен масовен транспорт - така што во секоја постсоцијалистичка земја често се среќава нивна комбинација, бидејќи со еден начин не се добиваат очекуваните цели и ефекти.

Скоро во сите програми за приватизација на државните или општествените претпријатија во постсоцијалистичките земји беше предвидено и вклучување на вработените во сопственичките трансформации.

Учеството на вработените во приватизацијата имаше различен интензитет и димензии во секоја земја поодделно. Сепак, може да се констатира дека е започнат процес на афирмација на вработените како носители на работнички кооперации, како носители на закуп на општествен имот, и како учесници во откупувањето на државните или општествените претпријатија.

Истражувајќи ги политекономските појави на приватизација на јавниот сектор и сопственичките реструктурирања во високоразвиените земји, како и сопственичките трансформации на државните или општествените претпријатија во постсоцијалистичките земји, се евидентирани два клучни проблеми на современиот свет, и тоа:

1. Во високоразвиените земји - како да се изврши делумна редистрибуција на огромната концентрација на капитални добра за да се зголеми заинтересираноста и мотивираноста на вработените, при што системот натаму непречено ќе може да се репродуцира со поголема ефикасност; и
2. Во постсоцијалистичките земји - како да се приватизираат државните или општествените претпријатија, а притоа истовремено да бидат респектирани принципите на ефикасност и праведност.

Трагајќи по одговор на овие суштински проблеми на современиот свет предмет на истражувања беа процесите на сопственичките реструктурирања и трансформации, а особено учеството на вработените во овие процеси, како во високоразвиените земји, така и во постсоцијалистичките земји.

При разгледувањето на теоретските ставови на неокласичната економска мисла и постмарксистите за овие процеси се сретнав со **Etterman** - овата теорија на демократските фирми. По нејзино детално проучување ја поставив и генералната хипотеза на ова истражување:

дали теоријата и практиката на демократските фирми можат да бидат во функција на решавањето на сопственичките проблеми во современиот свет?

Генералната хипотеза бараше одговор и на следниве посебни хипотези:

1. дали капиталот и трудот можат меѓусебно да соработуваат за да бидат истовремено задоволени принципите на ефикасноста и праведноста;
2. дали трудовата теорија на сопственост може да се оживотвори во современите услови на стопанисување;
3. дали е можна имплантација на демократскиот принцип во фирмите;
4. дали економската демократија има перспектива во општеството и претпријатијата;
5. како современиот свет да го разреши конвенционалниот "сопственички јазол";
6. дали работничките кооперации, засновани на акционерска сопственост или на Мондрагонов вид на работничка кооперација, се во функција на сопственичките реструктурирања и трансформации;
7. дали структурата на ESOP може да се примени за оснивање демократски фирми;
8. дали е можно егзистирање на хибридна демократска фирма;
9. дали демократските фирми се во функција на сопственичките трансформации на постсоцијалистичките земји?

Со мисловно - теоретско и практично раздвојување на основните чинители и делови на теоријата на демократските фирми и нејзините конкретни појавни форми беше направен обид, со помош на научна анализа и синтеза, да се овозможи да се открие меѓусебниот однос на сите сегменти на оваа појава, согледана како дијалектичко единство на хетерогени сложености.

Исто така, со помош на методите на индукција и дедукција и структурно - функционална анализа на елементите на демократските фирми, како и со компаративниот метод за издвојување на сличностите и разликите во нивното настанување и коегзистирање во високоразвиените и постсоцијалистичките земји, во ова истражување е направен обид да се одговори на поставените хипотези и да се презентира една алтернатива за сегментарно решавање на сопственичките проблеми на современиот свет.